

Žemaitiškų knygų lobynas

DANUTĖ MUKIENĖ

XIX a. pab. – XX a. pr. susiformavus bendrinei lietuvių kalbai, bandymų rašyti ir leisti grožinės literatūros knygas, periodinės spaudos leidinius žemaičių kalba būta nemažai. Giliausią vagą šioje srityje prieškario ir Antrojo pasaulinio karo metais išvarė Žemaitijos krašto kultūros žmonės, telkęsi Telšiuose apie čia 1925 m. kovo 18 d. pradėtą leisti Žemaičių (vėliau – Telšių) vyskupystei skirtą Telšių katalikų veikimo centro laikraštį „Žemaičių prietelius“ bei Antrojo pasaulinio karo metais ėjusį periodinį laikraštį „Žemaičių žemė“. Šiuose leidiniuose savo kūrybą žemaičių kalba skelbė poetai Stasys Anglickis, Pranas Genys,

Petras Gintalas ir keletas kitų autorių. Leidiniuose buvo gana dažnai polemizuojama ir žemaičių rašybos bei grožinės literatūros temomis, spausdinami kiti žemaitiški tekstai. Minėti autoriai anuo metų sudarė žemaitiškai rašiusių kūrėjų branduolį. Jų iniciatyva buvo sumanyta sudaryti kūrybos antologiją „Žemaičiai“, kuri Kaune išspausdinta 1938 metais (sudarė S. Anglickis).

Literatūriniam darbui žemaitiškai rašančius autorius anuomet skatino ir Žemaitijos sostinėje Telšiuose prieškario metais įsteigtas Žemaičių muziejus „Alka“ bei šiame mieste veikęs Žemaitijos mokslo ir meno centras. Jo Žemaičių tarmės studijų sekcija buvo parengusi žemaičių rašybos taisyklės, kurioms pritarė ir iškilus ano meto žemaičių kalbos specialistas profesorius Antanas Salys.

Pokario metais žemaičių kultūrinis judėjimas nebuvo toleruojamas. Dalis anksčiau jame dalyvavusių kūrėjų karo metais žuvo, kiti, baigiantis karui, pasirinko emigrantų dalį, likusieji, tarp jų ir S. Anglickis, laikinai susitaikė su „tylenių“ vaidmeniu.

Nauja žemaičių kultūrinio judėjimo banga atsirito kartu su Lietuvos Atgimimu. Istorikų ir kultūros darbuotojų pradėtos rengti mokslinės konferencijos, žmonių domėjimasis krašto istorija, siekis atgaivinti tradicinę kultūrą, ją puoselėti ir populiarinti paskatino įkurti Žemaičių kultūros draugiją ir Žemaičių akademiją. 1991 m. vėl, kaip ir prieškarį, Žemaitijos regione leidžiamuo-

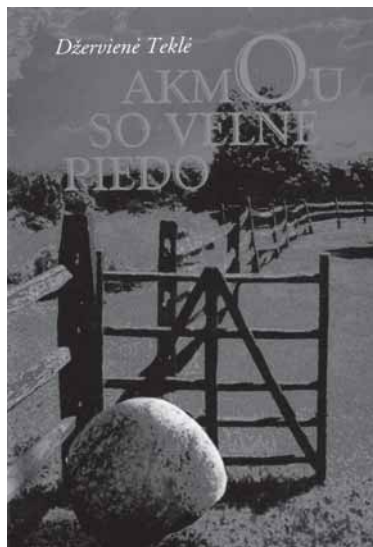
se rajonų ir miestų laikraščiuose pradėjo atsirasti žemaičių kalba parašytų tekstų. 1991 m. vasarą Palangoje buvo įsteigta Žemaičių kultūros draugijos redakcija „A mon sakā?“, kuri 1991–1993 m. leido šios draugijos mėnesinį laikraštį „A mon sakā?“. Jis 1993 m. pabaigoje buvo reorganizuotas į periodinį istorijos, kultūros ir švietimo žurnalą „Žemaičių žemė“ (pirmasis jo numeris vadinosi „Žemaitija“) ir yra leidžiamas iki šiol. Dabar tai Žemaičių akademijos, Akademinio žemaičių jaunimo korporacijos „Samogitia“ ir visuomeninės organizacijos Regionų kultūrinių iniciatyvų centras leidinys. (Anksčiau žurnalą leidusi Žemaičių kultūros draugijos redakcija ir Žemaičių kultūros draugijos informacinis centras 2004 m. buvo reorganizuoti į visuomeninę organizaciją Regionų kultūrinių iniciatyvų centras.)

„A mon sakā?“ laikraščio ir žurnalo „Žemaičių žemė“ leidėjai nuo pat savo veiklos pradžios didelį dėmesį skiria žemaičių tarme ir patarmėmis parašytų knygų leidybai. Jų iniciatyva dar 1991 m. pradžioje Palangoje buvo surengtas seminaras regiono žurnalistams, Žemaičių kultūros draugijos nariams žemaičių rašybos klausimais. Jame svarbiausią informaciją apie žemaitiškos rašybos pagrindus pateikė Šiaulių universiteto docentas kalbininkas Juozas Pabrėža, tais pačiais metais kartu su profesoriumi

(Nuketla į 62 p.)

Žemaitiškos poezijos antologijos „Sava muotinu kalbo“, Teklės Džervienės kūrybos knygų „Akmou so velnē piedo“ ir „Žali žuolelė“ viršeliai (visų jų dailininkė Deimantė Rybakovienė)

(Atkelta iš 61 p.)

Aleksu Girdeniu parengęs ir išleidęs „Žemaičių rašybos patarimus“, kurie 1998 m. buvo papildyti ir išleisti pakartotinai („Žemaičių rašyba“, Vilnius-Šiauliai: RKIC). Šio leidinio tekstai yra paskelbti ir žurnale „Žemaičių žemė“, o elektroninė leidinio versija – interneto leidinyje „Žemaitija“ (žr. <http://www.samogit.lt/KALBA/raspamatai.lt.htm>).

Šios knygelės pratarmėje jos autoriai rašo:

„Nuo pirmųjų „Žemaičių rašybos patarimų“ pasirodymo praėjo dar ne taip daug metų, bet jau galime džiaugtis, kad sėkla, pasėta ta knygele, krito į gerai parengtą dirvą. Kelerius metusėjo žemaičių laikraštis „A mon sakā?“, dabar turime puikų žurnalą „Žemaičių žemė“, žemaitiškai išspausdinta rimtų grožinės literatūros kūrinių – jų leidybą gražiai vainikuoja poezijos rinkinys „Sava muotinu kalbo“. Ar prieš kokį dešimtmetį galėjome ir pasvajoti, kad tiek daug žemaičių (šiek tiek gaila, kad beveik visi jie – šiaurės žemaičiai...) rašo eilėraščius – ir ne tik humoristinius, ne tik proginius – savo tikrąją gimtąją kalbą? O jeigu kuria kalba rašoma tikra poezija, tai geriausias įrodymas, kad tai kalbai lemtas ilgas ir gražus gyvenimas...“

Rengdami šią naują „Žemaičių rašybos patarimų“ (jau ne „patarimų“, o „patarimų“) knygelę stengėmės atsižvelgti į visą patyrimą, sukauptą rengiant minėtuosius leidinius ir į kritines pastabas, pasakytas ir rašytiniu, ir gyvu žodžiu; bandėme, kiek pajėgėme, pasiremti ir savo pačių stebėjimais. Todėl šį kartą mėginame neapsiriboti vien „grynosios“ rašybos dalykais – stengiamės atkreipti skaitytojo (ir būsimą žemaičių rašytoją) akis ir į tuos fonetikos, fonologijos bei gramatikos, žodyno dalykus, kurie svarbūs žmogui, bandančiam rašyti žemaitiškai, bet specialiai nesigilinusiam į visokius smulkius gimtosios tarmės niuansus. Viliamės, kad tai tikrai padės pakelti žemaičių kalbos kultūrą ir paryškinti bei išsaugoti tos kalbos savitumą. Reikia gerai įsidėti į galvą: bendrinės kalbos teksto paraidžiui į jokią žemaičių šnektą neišversime – jie (jeigu geri) yra ir iš esmės turi būti kitokie!

Knygelės pabaigoje pridėdame rašybos pavyzdžių: Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės „pasipasakojimą“, keletą įprastinių tarmiinių tekstų, užrašytų, kaip sakoma, „lauko sąlygomis“, geroką eilėraščių pluoštą. Romėnai sakydavo *Exempla trahunt* „Pavyzdžiai patraukia“ – tikėkimės, kad taip ir atsitiks. [...]

Baigti šią pratarmę norėtume prasmingais paukais žemaičių poeto Prano Genio žodžiais: „*Tvėrčiau sospausk, žemaiti, ronkuo žombi ėrgėlė vaga ėšvarik par sava šali...*“ Norėtume šiose eilutėse tik galininę žombi pakeisti į žuodį, bet tai jau būtų prieš autoriaus valią...“

„Sava muotinu kalbo“ buvo ne pirmoji žurnalo „Žemaičių žemė“ leidėjų žemaičių kalba išleista knyga. Pirmoji – iš Skuodo rajono Mosėdžio miestelio kilusio, jau keli dešimtmečiai Vilniuje gyvenančio prozininko ir poeto Edvardo Rudžio žemaitiškos prozos rinktinė „Kuotrė“, parodžiusi, kad ir šiais laikais yra turtingą žemaitišką žodyną ir žemaitišką pasaulėvaizdį išlaikiusių žemaitiškai rašančių autorių. Netrukus Lietuvos aklių biblioteka šį leidinį dar ir įgarsino.

Pirmaisiais savo veiklos metais laikraščio „A mon sakā?“ redakcija organizuodavo žemaitiškos kūrybos konkursus. Per keletą metų redakcijoje susikaupė didelis pluoštas meniniu požiūriu gana vertingų kūrinių. Na o skaitytojai vis dažniau teiraudavosi žemaičių kalba išleistų knygų. Tada ir buvo nutarta išleisti žemaičių poezijos rinktinę (antologiją), į kurią buvo įtraukta ne tik XX a. paskutinįjį dešimtmetį žemaitiškai rašiusių autorių kūryba. Leidinyje skirta vietos ir prieškario bei pokario pirmaisiais metais žemaitiškai rašiusių autorių kūriniams. Knygą sudarė Danutė Mukienė, redagavo

prof. Aleksas Girdenis, leidiniui pratarmę parengė prof. Viktorija Daujotytė. Rinktinė buvo išleista 1998 m. Vilniuje. Tais pačiais metais jos gražus pristatymas įvyko Telšiuose – Žemaičių muziejuje. Telšiuose veikiantis Žemaitės dramos teatras pagal rinktinėje paskelbtas eiles pastatė žemaitiškos poezijos spektaklį, kuris sulaukė didelio susidomėjimo visoje Lietuvoje. 1998 m. pakartotinai Šiauliuose buvo išleista Vilniuje veikusioje žurnalo „Žemaičių žemė“ redakcijos spaudai parengta jau minėta prof. A. Girdenio ir J. Pabrėžos knygelė „Žemaičių rašyba“. Visa žemaitiškai parašyta literatūra žurnalo „Žemaičių žemė“ redakcijoje spaudai rengiama laikantis šioje knygelėje paskelbtų žemaičių rašybos taisyklių.

Tais pačiais metais žurnalo „Žemaičių žemė“ redakcijoje nedideliu tiražu buvo išleisti ir du Igno Končiaus tautosakos užrašų sąsiuviniai, kuriuose yra paskelbta nemažai I. Končiaus surinktos žemaičių tautosakos, užrašytos žemaičių kalba.

Pluoštelis žemaitiškų eilėraščių buvo paskelbta ir 1998 m. redakcijoje spaudai parengtoje Apolinaro Petro Bagdono knygoje „Nemirštančios godos“.

Na o 1999-aisiais redakciją pasiekė Alytaus rajono Punios miestelyje gyvenančios iš Žemaitijos kilusios ir puikią žemaičių kalbą išlaikiusios bei šia kalba įtaigiai rašančios pedagogės Teklės Džervienės novelė „Akmou so velnė piedo“, kurią, pasitarus su prof. Viktorija Daujotyte, buvo nutarta išleisti atskira knyguite. Ji parengta spaudai ir išleista Vilniuje 2000 metais. Šį leidinį galima laikyti pirmąja žemaitiškos erotinės prozos knyga.

Teklės Džervienės žemaitiškai parašyti eilėraščiai ir prozos darbeliai jau daug metų yra skelbiami žurnale „Žemaičių žemė“.

Teklė Džervienė gimė 1932 m. Kartenos valsčiaus Asteikių kaime. Po karo, baigusi vidurinę mokyklą, dirbo Plungės rajono laikraščio redakcijoje, baigė Vilniaus pedagoginį institutą. Į Džukiją išvyko kartu su vyru Petru, šiandien žinomu Džukijos krašto ir savo giminės istorijos tyrinėtoju, taip pat leidžiančiu knygas. Rašyti – eilėraščius ir prozos kūrinius – Teklė pradėjo dar mokydamasi vidurinėje. Pirmosios jos poezijos knygos išleistos Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

Teklė Džervienė – viena iš ryškiausių žemaičių poečių, rašanti ne tik lietuviškai, bet ir žemaitiškai. Jos eilėraščiai spausdinami ir žemaitiškos poezijos antologijoje „Sava muotinu kalbo“ (išleido žemaičių kultūros draugijos redakcija 1998 m.).

2001-aisiais dienos šviesą išvydo žurnalo „Žemaičių žemė“ redakcijoje spaudai parengta Edvardo Rudžio nauja prozos knyga „Sėmuona malūnā“. Joje publikuojami apsakymai ir kiti prozos kūrinių. Čia, kaip ir knygoje „Kuotrė“, autorius stebina savo sugebėjimu žemaičių kalba perteikti pačius sudėtingiausius žmonių jausmus, gamtos grožį, pasikeitimus ir papasakoti apie stiprius autoriaus ryšius su gimtine.

„Kuožnos žmuogos, katros rimtā jemas darba, pasėner i kūribėniu eiškuojėmu palaiminga nežėnuomībė. Tas jausmos anam so teik sparnus, sokel dėdėli laimės jausma. Sėmuona šėrdie vēsa gīvenėma degė karšta kūribas ognės...“

Kėtuos nuovelies, apsakīmūs, pasakuojemūs – vingioutė, negandu draskuomė prieškarė ir puokarė laikū žmuoniū lėkėmā“.

Taip trumpai savo naująją knygą pristatė pats autorius. Tie, kurie yra skaitę pirmąją jo žemaitiškos prozos rinktinę – 1996 m. išleistą knygą „Kuotrė“, „Sėmuona malūnūs“ surado pažįstamą braižą, tačiau šioje knygoje daug ir naujo. Autorius filosofiškai analizuoja paprastų kaimo žmonių gyvenimą, veda žmogaus ir medžių paraleles,

gėrisi nepakartojama Žemaitijos gamta. Ap-sakymai, novelės, gerokai pas mus jau pri-mirštas, tačiau senas ir patrauklus pasakoji-mo žanras. Visa tai – „Sėmuona malūnūs“.

Edvardas Rudys gimė Skuodo rajono Mo-sėdžio miestelyje. 1955 m. įstojo į Lietuvos žemės ūkio akademiją, parašė ir apgnė mokslo darbą. Nuo 1960 m. dirbo Skuodo rajone, vėliau sugrįžo į Vilnių ir čia iki pensijos ėjo atsakingas pareigas Lietuvos žemės ūkio ekonomikos mokslinių tyrimų institute.

Jo kolegos, Lietuvos žemdirbiai Edvardą Rudį pažįsta ir kaip aktyvų spaudos bendra-darbį, publicistą.

Žemaitiškai rašyti E. Rudys pradėjo Lie-tuvos atgimimo metais. Daugelis jo kūrinių išspausdinta minėtose dviejose žemaitiš-kos prozos rinktinėse, nemažai dar laukia savo kelio į žmones. Savo lėšomis E. Ru-dys ir T. Džervienė yra išleidę ir bendrine lietuvių kalba parašytų knygelių.

Keletas žemaitiškai parašytų tekstų yra paskelbta ir 2008–2009 m. redakcijoje su-darytose ir spaudai parengtose dviejose žemaičių istoriko, muziejininko, kraštotyrynin-ko Juozo Mickevičiaus rašytinio palikimo knygose „Tėvų ir protėvių žemė: rašytinis palikimas Lietuvos muziejuose, biblioteko-se, archyvuose“ (abi išleistos Vilniuje, jas sudarė D. Mukienė).

2011 m. redakcijoje spaudai buvo pareng-ta ir išspausdinta jau minėtos T. Džervienės žemaitiškos prozos ir poezijos rinktinė „Žali žuolėlė“, kurioje kartu su kitais vertingiausiais šios autorės žemaitiškai parašytais kū-riniais yra paskelbta ir gerokai išplėtotą no-velė „Akmou so velnė piedo“.

Teklė Džervienė, Edvardas Rudys, po-

Vikroijos Daujotytės knygų „Balsā ūkūs / Balsai ūkuose“ ir „Gīvenu vīna / Gyvenu viena“ ir viršeliai (jų dailininkė – Deimantė Rybakovienė)

etas, daugelio knygų redaktorius Justinas Kubilius bei Skuodo rajone žurnaliste dir-banti Dalia Tamošauskaitė – ryškiausi mū-sų laikų žemaitiškai savo kūrybą skelbian-tys grožinės literatūros kūrėjai, į kurių gre-tas prieš keletą metų netikėtai įsiliejo ir žemaičių dūnininkų krašte gimusi, užaugusi literatūrologė, profesorė Viktorija Daujoty-tė. Jos dvi poezijos knygos („Balsā ūkūs' / Balsai ūkuose“ ir „Gīvenu vīna / Gyvenu viena“) spaudai taip pat parengtos žurnalo „Žemaičių žemė“ redakcijoje ir išleistos Vil-niuje atitinkamai 2010 ir 2013 metais.

Daug grožinės literatūros žemaitiškai pa-rašytų tekstų kasmet paskelbiama ir žurna-le „Žemaičių žemė“, elektroniniame leidi-nyje „Žemaitija“ www.samogit.lt. Šiame žur-nalo numeryje pirmą kartą Teklė Džervienė skaitytojui pristato du savo naujus kūrini-lius – „Vakars“ ėr „Kaziūnės žanatvė“. Arti-miausiais metais žurnalo redakcija planuo-ja išleisti ir naujų žemaitiškai parašytų kny-gų. Žemaičiai savo darbais, kol jie neuž-baigti, nesigiria, todėl apie tai, kas dar neiš-spausdinta, – tada, kai jau turėsime kuo pra-džiuginti skaitytojus.

Žemaitijos rūkai. Jono Strazdausko nuotrauka